

MARKSİZM VE GELE C EK

KIŞ 1990

BİLİMSEL VE YORDAMSAL DEVRİMİN BELİRLEYİCİLİĞİ

I. Üretim Güçlerinde Devrim

Cem Eroğul

Üretim güçlerinde, dünya çapında bir şeyler olduğu apaçık ortada. XVIII.yüzyılın sonunda başlayıp XX. yüzyılda etkisini tamamlayan ve gelişmiş ülkeleri tarım ülkesi olmaktan çıkarıp sanayi ülkesi durumuna getiren sanayi devrimi artık bitmiş bulunuyor. Bugünse yeni bir süreç yaşanmakta. Yığınları topraktan koparıp yapınlara (fabrika) tıkan düzen, giderek yapınlara boşalıp büroların dolduğu bir düzene dönüşüyor.

Kafa emeğinin kol emeğine bu biçimde üstün gelmesi, bilimin geçim (ekonomi) için önemini durmadan artırıyor. Eskiden, bilimsel bulgulardan uygulamaya giden yol oldukça uzundu. Fotoğraf, bulunuşundan 102 yıl, telefon 56 yıl, radyo ise 35 yıl sonra, üretimde edimsel (pratik) bir yaşama geçebildi. Televizyon ve radar, ilkeleri anlaşıldıktan yalnız 14 yıl sonra gerçekler dünyasında boy gösterdiler. Uranyum bombası ile transistor, topu topu 6 yıl içinde, kafalardan üretim tezgâhlarına sıçrayabildiler. Bugün artık, araştırma- geliştirme deneylikleri (laboratuvar) ile yapınlara iç içe. Bulgular neredeyse tezgâh üzerinde gerçekleştiriliyor ve hemen uygulamaya konuyor.

İnsanlık, uzun yüzyıllar, hayvanların ve kendi bedeninin gücüyle üretimde bulunmak zorunda kaldı. Zamanla buna, akan suyun, esen rüzgârın gücü eklendi. Sanayi devrimindeki büyük atılımın temelinde, bugün artık sıradanlaşmış olan buhar gücü var. Gün-

müzde ise insanlık, dünyayı bütünüyle yok edebilecek, uzaya roket fırlatabilecek, denizlerin altında kilometrelerce uzanan tüneller açabilecek güçleri devindirebilmektedir. Bütün bunlar da, kafaların çalışmasının ürünüdür. Kol emeğinin önemi giderek azalmaktadır. Bilim ise, üretim etmenleri (faktör) içinde en ön sıraya tırmanmaktadır.

II. Üretim Güçleri mi, Üretim İlişkileri mi Belirleyicidir?

Üretim güçlerindeki bu yeni köklü dönüşümün, toplumsal etkileri olması kaçınılmazdır. Marx, 1859'da yayınlanan **Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı** adlı yapıtının önsözünde, şöyle demektedir: "Gelişimlerinin belli bir evresinde toplumun maddi üretim güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle veya onların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan ve o zamana kadar içlerinde etkin oldukları mülkiyet ilişkileriyle çatışır. Bu ilişkiler üretim güçlerinin gelişim biçimleri iken, bunların köstekleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim dönemi başlar."¹¹

Bu sözleri nasıl anlamak gerekir? Çok yaygın olan sıradan bir Marksizmin getirdiği yorum, şöyle özetlenebilir: insanlar, doğa ile bitmez tükenmez savaşımalarında, üretim güçlerini sürekli olarak artırır. Bu nicel artış, günün birinde, nitel bir değişime yol açar. Böylece, yeni bir ivme kazanmış olan üretim güçleri, artık, var olan üretim ilişkilerine sığmaz olur. O zaman da bu biçimde nesnel olarak zorlanan üretim ilişkileri, insanların istençleri (iradeleri) ne yönde olursa olsun, ister istemez dönüşüme uğrar. Bu dönüşümle birlikte, hem sınıf yapısı, hem de toplumun tüm üstyapısı, yine ister istemez, dönüşür.

Görüldüğü gibi, sıradan Marksizmin bu yorumunda, devrim, özdevimsel (otomatik) bir nitelik taşır. Üretimde yordambilgisi (teknoloji) belli bir düzeye ulaştıkça, tüm toplumun dönüşmesi kaçınılmazdır. Böyle olunca da, doğaldır ki, devrimci ve karşı devrimci eylemin, sonucu değiştirmeyen, ancak "tarih çarkı"nın kaçınılmaz dönüşünü hızlandıran ya da yavaşlatan bir etkisi olabilir.

Özetlenen bu görüşün, işçi sınıfının savaşım tarihinde ne gibi sıkıntılara yol açtığı herkesçe bilinir. Bunun bir sonucu özellikle sosyalist ülkelerde karşımıza çıkan "ekonomizm" sapmasıdır. Lenin için sosyalizm, "elektrifikasyon + sovyetler" özdeyişi ile dile gelirken, sosyalist ülkelerin uygulamasında, "sosyalizm=kalkınma" ilkesi üstünlük kazanmıştır. Üretim güçlerindeki gelişimin, toplumsal dönüşümün karşı konulmaz devingeçi (motoru) olarak görüldüğü bir ortamda, "sovyetler" sözcüğünün simgelik ettiği toplumsal katılımcılığın bir yana itilmesi, kalkınma seferberliğini en hızlı bi-

1. Kari Marx - Friedrich Engels, **Felsefe İncelemeleri**, çev. Cem Eroğul, Ankara, Doğan Yayınları, 1974, s. 79

çimde gerçekleştirecek parti buyurganlığının (diktatörlük) geçer akçe sayılması doğaldır.

Üretim güçleri "fetişizm"inin sosyalist ülkeler dışındaki bir sonucu, Marksist partilerdeki bunalımların bir etmeni olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu partilerin bir bölümü, üretim güçleri zaten sosyalist ülkelerinkinden daha gelişmiş olan ülkelerde eylem yapmak durumundadır. Üretim güçleri daha da gelişince devrim nasılsa kaçınılmaz olacaktır, diyerek bu ülkelerdeki yığınları eyleme sürüklemek olanaksızdır. Öte yandan, partilerin gözleri hep üretim olgusuna çakılıp kaldıkça, toplumdaki öteki devinimleri kavramakta güçlük çekmektedirler. Örneğin, Fransız Komünist Partisi, Mayıs 1968'in gündeme getirdiği yeni toplumsal ilişki arayışlarına geçerli bir tanı (teşhis) getirememenin cezasını, bugün toplumdan adım adım dışlanarak ödemektedir.

Öte yandan, üretim güçlerine bu biçimde saplanıp kalma, tepki olarak, kendisinden çok daha tehlikeli olan bir başka sapmaya yol açmıştır. Bu karşıt görüşün mantığı şudur: Üretim güçleri, üretim ilişkilerini ve üstyapıyı kendiliğinden değiştiremediğine göre, devrimcilerin yapacakları iş, üretim güçlerini hiç hesaba katmadan, tepeden inme bir eylemle, toplumu kendi ülkelerine göre biçimlendirmektedir. Bu "sapma", uygulamada "sapıklık" durumuna gelmiştir. İlk örneği, Sovyetler Birliği'nde, Stalin döneminde, "zorunlu kolektifleştirme" girişiminde yaşanmıştır. Sonra, Mao Çin'inde, "ileri doğru büyük atılım", bunun başka bir örneğini oluşturmuştur. En son ve en korkunç uygulama ise, Kamboçya'da, Pol Pot döneminde olmuştur. Ülkenin üretim düzeyi hiçe sayılarak, yığınlar, milyonlarca insanın ölümü pahasına, "ileri" sayılan bir toplumsal ilişkiler düzenine sokulmaya çalışılmıştır. Sonuç, tek sözcükle, bir toplumsal "facia" olmuştur.

İşin en ilginç yönü, Marksist kuramın bu kestirmeci yorumlarının, kapitalist dünyada egemen olan düşüncülerde (ideoloji) de karşımıza çıkmasıdır. "Her işin başı sonu teknolojidir" görüşü, burjuva düşünürleri arasında da çok yaygındır. Çok yakınlarda, çok yakınıımızda bulunan bir siyaset adamı, bu görüşü özlü bir biçimde dile getirmiştir. Kasım ayının ortalarında, Çankaya Köşkü'ndeki bir kabul sırasında, Turgut Özal şöyle konuşmuştur: "Dünya yüksek bir teknoloji çağı yaşıyor. Tahmin edemeyeceğiniz kadar süratli bir teknoloji çağı yaşıyor. Hatta benim kanaatim, bu teknoloji çağıdır ki Berlin duvarını yıkmıştır. Teknolojinin bu kadar süratli ilerlemesi birtakım sloganları, devrim sloganlarını, hepsini ortadan kaldırmıştır. Hakiki devrim teknolojidir."⁽⁵⁾

Aynı görüş uğrunadır ki, İran Şahı, toplumun gerçeklerine gözlemini yumup ülkesini "anahtar teslimi" yapımlarla donata donata, İran'ı gelişmiş bir ülke durumuna getirebileceği hayaline kapılmıştır. Şu veya bu yöntemle üretim güçlerini geliştirdin mi toplum buna uygun olarak dönüşür, diyen bu görüşle, üretim güçleri gelişince

2. Cumhuriyet, 15 Kasım 1989.

toplumsal ve siyasal devrim kaçınılmazdır, diyen "Marksist" görüş arasında temel bir ayrım yoktur.

Öte yandan, sıradan Marksizm saflarında gelişen ve üretim ilişkilerinin, üretim yapısına bakılmaksızın her topluma giydirilebileceği görüşü de, burjuva dünyasında karşılığını bulmuştur. Kapitalizmin borazancıbaşı durumunda olan Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) bütün ülkelere hep aynı reçeteleri dayatmaya kalkışması, bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Pol Pot'un "devrimcilik" adına yapmaya kalkıştığını, daha uygar yöntemlerle de olsa, bu sefer adı konmamış bir "karşıdevrimcilik" uğruna, Para Fonu yapmaktır. Bütün bunların sonucu da, İlhan Selçuk'un pek yerinde bir deyişi ile, toplumlara "deli gömleği" giydirmekle aynı kapıya çıkmaktadır.

Özetle, Marx'ın yukarıda alıntılanan ve kuşaklar boyu yinelenen gelen o ünlü sözlerinden, şu iki sonuçtan *hiçbiri* çıkarılmamalıdır: 1) Siz ne yaparsanız yapın, üretim güçleri eninde sonunda toplumu dönüştürür. 2) Oturup bekleyeceğinize, üretim ilişkilerini değiştirin; üretim güçleri nasılsa buna uyar. Birbirinin karşıtı olan bu iki görüş, aynı ölçüde yanlıştır. Ayrıca, uygulamada, her ikisi de, yığın-lara büyük acı veren "toplumsal mühendislik" girişimlerine yol açmaktadır.

Ancak, ne var ki, Marksizmin şu temel savlarda bulunduğu da bir gerçektir: Her toplumsal kuruluştaki en belirleyici etmen, üretim biçimidir. Üretim biçimleri iki temel öğeden oluşur: Üretim güçleri ile üretim ilişkileri. Toplumsal değişimin anahtarı da, bu iki temel öğenin çelişkisinde gizlidir.

İşte bu temel savlar yinelandikten sonra, yukarıdan beri belirtile gelen tehlikelere karşın, yine de, toplumsal yaşamda, "üretim güçleri mi, üretim ilişkileri mi daha belirleyicidir?" sorusunu sorma zorunluğundan kurtulamayız.

III. Belirleme Ne Demektir?

Sanırım, bu soruyu yanıtlayabilmek için yapılacak ilk şey, Marksist "belirleme" kavramını açıklığa kavuşturaktır. Bunun için, yine Marx'm bir sözüyle işe başlanabilir. Marx'a göre: Tarihlerini insanlar kendileri yaparlar; ama bunu daima, kendi istençlerinden bağımsız birtakım koşullar içinde yaparlar. Bu görüşten, ilk adımda, hemen iki sonuç çıkarılabilir: 1) Tarih birtakım koşulların (ya da "çark"ların) değil; yerine göre sınıf, yerine göre yığın, yerine göre birey olarak devinen somut insanların ürünüdür. 2) Bu somut insanlar, havada durmayıp daima belli bir zamanda ve yerde yaşadıklarına göre; bunların, o zaman ve yerin, toplumsal, düşüncüsel ve doğal koşullarının etkisinde kalmaları kaçınılmazdır.

Ancak, bu iki genel gerçeği saptamak, bizi yine de doyurucu bir çözüme ulaştırmaz. Çünkü, insanların kendi tarihlerini yaparken tam serbest olmadıklarını bilmek, tarihlerini niye şu yönde değil de bu yönde yapmak istediklerini; öte yandan da, sınırlayıcı koşulların etkilerini nasıl gösterdiklerini anlamaya yetmez. Öyleyse, belirleme kavramını, bu yönlerde biraz daha deşmek gerekir.

Kanımcı, bu kavramı hakkıyla anlayabilmek için, öncelikle, "etkin" (aktif) belirleme ile "edilgin" (pasif) belirleme arasında bir ayırım yapmak gerekir. Etkin belirleme, insanların -yani sınıfların, katmanların, türlü kümelerin, yığınların ya da bireylerin- kendi istençleriyle giriştikleri devimler için söz konusudur. Başka bir deyişle, insan bir eylemi "kendini istediği için" yaptığında, etkin bir belirlenme söz konusudur. Edilgin belirleme ise, karşımıza bir "sınırlama" olarak çıkar. İnsan, istese de o yönde gidemez, ya da gitmesi için olağanüstü bir çaba harcaması gerekebilir.

Kimi olası yanlış anlamaları önlemek için, bu etkin/edilgin ayırımının; bir yandan, güçlü/güçsüz belirleme ayırımıyla; öte yandan da, olumlu/olumsuz belirleme ayırımıyla, bir ilişkisi olmadığı hemen belirtilmelidir. Bir belirleme, etkin olup çok güçsüz olabilir. Ya da, tam aksine, edilgin bir belirleme olumlu ya da olumsuz yönde işleyebilir. Örneğin, belli bir ülkede, belli bir zamanda, işçi sınıfının eyleminin çok zayıf olduğunu düşünelim. Bir kere, ortada bir eylem olduğuna göre, kesinlikle bir etkin belirleme söz konusudur. Eyleme katılan işçilerin her birinde, toplumda birşey değiştirme yönünde bir istenç vardır. Bu, yaşam koşullarından, eğitimlerinden, sendikalarının etkisinden ya da başka bir şeyden kaynaklanabilir; ama önemli olan, kendileri bunu istediklerinden eyleme geçmeleridir. Bu etkin belirlenmenin sonuçta etkisiz kalması ise, şu nedenlere bağlı olabilir: a) Belirlenmenin kendisi zayıftır: Bunu ya görece az sayıda işçi duyumsamaktadır; ya duyumsayanların içindeki dürtü yeterince güçlü değildir; ya da her ikisi; b) Belirlenmenin yönü olumsuzdur, ya da yeterince olumlu değildir: İşçilerin hepsi ya da bir bölümü, kendi gerçek sınıf çıkarılarının tümüne ya da bir bölümüne aksi yönde eyleme kalkışmışlardır; c) Etkin belirlenmenin gücü ya da yönü ne olursa olsun, karşısında daima, güçlü ya da güçsüz, olumlu ya da olumsuz olabilecek, bir edilgin belirleme bulunacağına göre, örneğimizde, ülkedeki ve/veya ülke dışındaki koşullar, devrimci eyleme uygun değildir (ve bu olumsuzluk şu veya bu ölçülere ulaşmıştır).

Açıktır ki, böyle bir soyutluk ya da genellik düzeyinde ele alınınca, belirleme kavramına, *başka alanlardan da* örnekler verilebilir. Kavramı iyice anlamak bakımından, böyle birkaç örnek sıralamak herhalde yararlı olur. Diyelim, belli bir malı satın almamız için bir tanıtı (reklam) ile karşı karşıyayız. Bu bizi az ya da çok etkilemiş olsun. Bu etki güçlü ise, güçlü bir *etkin* belirleme ile karşı karşıyayız demektir. Bu belirleme, almamız istenen mala bağlı olarak, yararımıza ("olumlu") ya da zararımıza ("olumsuz") olabilir. Bu etkin belirlenmenin karşısında, örneğimizde, *edilgin* belirlenmenin öğeleri şunlar olabilir: Malın fiyatı, nesnel olarak buna gereksinimimiz olup olmadığı, tanıtılara daha önce gösterdiğimiz tepkilerden oluşan ansal (zihni) yapımız, vb.

Bir başka örneğimiz de, sepettopu (basketbol) takımına girmek isteyen bir delikanlı olsun. Delikanlının bu dileği, arkadaşlarından, okuduklarından, gördüklerinden, vb. kaynaklanan *etkin* bir belirlenmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Oğlanın boyu ise, burada, *edilgin* belirlenmenin en önemli öğesidir. Boyu 205 sm ise, güçlü ve

olumlu bir edilgin belirleme ile karşı karşıya demektir. Boyu 185 sm ise, belirleme yine olumludur, ama pek güçlü değildir. Yok boyu 170 sm'nin altındaysa, edilgin belirleme olumsuzdur. Boyu ne denli kısa ise, olumsuz edilgin belirlemenin gücü o denli artar. İlla istiyorsa, delikanlı yine de sepettopu oynayabilir. Ama, boyu ne ölçüde kısaysa, bu edilgin belirleme engelini aşmak için, o denli büyük çaba göstermeli, yani etkin belirlemesi o denli güçlü olmalıdır. Yine de, belli bir en kısa boy sınırının altında kalıyorsa, ne yaparsa yaparsın, hiçbir sepettopu takımına giremez.

Bu örneklerden de görüldüğü gibi, etkin belirleme *devindirici*, edilgin olanı ise, *sınır koyucudur*. Başka sözcüklerle söylemek gerekirse, etkin belirleme "eylem"le, edilgin belirleme ise "koşullar"la ilgilidir. Her ikisi de güçlü ya da güçsüz olabilir. Her ikisi de olumlu (yani devinen kişinin yararına) ya da olumsuz olabilir.

Toplumsal yaşamda devinen daima insanlar olduğuna göre, her eylemde kaçınılmaz olarak etkin bir belirleme rol oynar. Yine aynı biçimde, her eylem kaçınılmaz olarak belli koşullarda gerçekleştiğine göre, her zaman edilgin bir belirleme de vardır.

IV. Esas Belirleyici, Sınıf Savaşımıdır

Şimdi, bu açıklamaları kullanarak, "üretim güçleri mi esas belirleyicidir, üretim ilişkileri mi ve nasıl?" sorularını yanıtlamaya çalışabiliriz. *Üretim güçleri*, insanın doğa ile ilişkilerinde, üretim ereğiyle herhangi bir işlev yüklenen bütün öğeleri kapsar. Bir kere buna, öncelikle, çalışan insanın, yani üreticinin bedeni (maddi gücü ve becerileri), kafası (bilgi ve deneyimi) ve gönülgücü (morali, çalışma şevki) girer. Bundan başka; yordamsal (teknik) bilgi, üretimin maddi örgütlenme biçimleri, doğal kaynaklar, üretilmiş üretim araçları ile iletişim, ulaşım ve taşıma araçları girer. Dikkat edilirse, üretim güçlerinin bir parçası olarak insan, daha çok, -tıpkı doğa gibi- üretimin maddi bir etmeni gibidir. Maddi üretim süreci içinde, önemli ölçüde koşullanır, yani güçlü bir *edilgin* belirlenmeye uğrar, ama onu eyleme itecek öğeler görece azdır.

Buna karşılık, çalışan insanın gerçek toplumsal yüzü, *üretim ilişkileri* çerçevesi içinde ortaya çıkar: O artık yalnızca "işgücü" değil, ama örneğin "sömürülen insan"dır. İşte ancak bu çerçevededir ki, insanlar, güçlü bir *etkin* belirlenmenin etkisine girebilirler. Gerçekten de, üretim güçlerinin aksine, üretim ilişkilerinde, yalnızca *toplumsal ilişkiler* söz konusudur. Bu ilişkilerin alanına şu öğeler girer: a) Mülkiyet (üretim ve tüketim araçları üzerinde, özelden kamuya uzanan mülkiyetin türlü biçimleri); b) İş ilişkileri (patron dan vasıfsız işçiye uzanan ilişkiler zinciri); c) Bölüşüm ilişkileri. Sözü edilen bu ilişkiler de, gerçekte, *sınıf savaşımının* gerçekleşme alan ve araçlarından başka bir şey değildir. Maddi yaşamın yeniden üretildiği bu ilişkiler içinde insanlar, sömürünün şiddetine göre körüklenen ve ardı arkası kesilmeyen bir eylem dürtüsü içinde bulunurlar. Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki, sömürü ilişkisi, bunu aşmak isteyen devrimci eylemin karşısında duran, ("zayıf" ya da

“güçlü”) bir edilgin belirleme kaynağı da oluşturur.

Görüldüğü gibi, belirlemenin gücü ve yönü ("olumlu" ya da "olumsuz" oluşu) bir yana bırakılırsa, etkinlik/edilginlik ölçütü bakımından üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında temelde bir ayrım vardır. *Üretim güçlerinden kaynaklanan belirleme, esas olarak, edilgin iken; üretim ilişkilerinin belirleyiciliği, esas olarak, etkindir.* İşte bunun içindir ki, insanlık tarihi, bilimsel ve yordamsal gelişmelerin değil, sınıf savaşımının tarihidir. Yine bunun içindir ki, insanlar (üretim ilişkilerinden ve daha genel bir çerçevede sınıf savaşımından kaynaklanan dürtülerle) tarihlerini kendileri yaparlar; ama bunu (özellikle üretim güçlerinin nitelik ve niceliğinin belirlediği) veri koşullarda yaparlar.

Ancak, şu da hemen belirtilmelidir ki, şimdi söylenenleri, salt gerçekliği olan doğrular olarak ele almak da yanıltıcı olabilir. Toplumbilimde olguların ve olayların, daima *egemen özelliklerine* göre tanımlandıkları, "egemen" sözcüğünden de hemen anlaşılacağı gibi, her olgu ve olayda, bu tanımlayıcı özelliğin karşısında, başka özellikler de bulunacağı unutulmamalıdır. Bu söylenenler konumuza uygulanırsa, bundan çıkan sonuç, üretim güçlerinin de bir ölçüde etkin, üretim ilişkilerinin de bir ölçüde edilgin bir belirleme kaynağı olacağıdır. Ancak, toplumbilimde olgu ve olayları niteleyen öge onların egemen özellikleri olduğuna göre, yine de, üretim ilişkilerini her şeyden çok etkin; üretim güçlerini de, öncelikle edilgin bir belirlemenin kaynağı saymak gerekecektir.

V. Üretim Güçlerindeki Devrimin Olası Etkileri

Şimdi, bu söylenenler çerçevesinde, bilimsel ve yordamsal devrimin bizi nasıl etkileyeceği konusunda, belki birtakım kestirimlerde bulunulabilir. Bir kere, bu devrim, öncelikle işgücünün niteliğini değiştirmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, kol emeğinin karşısında kafa emeğinin ağırlığı giderek artmaktadır. Öyle olunca, gözünü kapayıp işletkenin (makinenin) bir parçası olarak çalışan işçi yerine, gözü alabildiğine açık, işletkeyi yönetecek bir işçi türü ortaya çıkacaktır. Bu tür bir işçinin yetişmesi ise, yalnızca daha çok okul değil, yaşamboyu eğitim süreçleri gerektirecektir. Uyanıklık ve bağımsız iş görme yeteneklerinin öne geçmesi, üretimin maddi örgütlenmesinde de, bireyselliği öne çıkaran küçük işliklere (atölye), ya da büyük birimlerin hâlâ kaçınılmaz olduğu işyerlerinde, küçük takım çalışmasına yol açacaktır. Ford'vari bir düzen içinde mavi tüllü yığınların önlerine şeridin getirdiği bir nesnenin hep aynı parçasına hep aynı hareketi yapmaları, adım adım tarihe karışacaktır. İşçi, kendisi de giderek işçileşmekte olan bilim adamının dilinden anlayan, elektronik aygıtlarla iletişim kurabilen, bol okuyan, öğrenen, eğitimi durmadan yenilenen, tek sözcükle "aydın" biri durumuna gelecektir.

Öte yandan, üretim güçlerindeki bu dönüşüm, yalnızca çalışan insanda değil, ama tüm toplumda da ister istemez birtakım değişikliklere yol açmaktadır. Bilimsel ve yordamsal devrimin bir sonucu,

her malda hizmetlerin payım artırmaktır. Bu da, tüketim mallarında ve hizmetlerde, kaçınılmaz olarak, birtakım nitel değişimlere yol açmaktadır. Örneğin, günümüzde, en yaygın tüketim araçlarından biri olan arabada, elektroniğin payı giderek artmaktadır. Çok yakın bir gelecekte, doğru dürüst araba sürebilmek için, her arabanın içine yerleştirilecek küçük bir görüntülükteki (ekran) bilgileri değerlendirebilmek; yol seçiminde, hız belirlemede vb. en akılcı seçimleri yapabilmek gerekecektir. Yığınların gözünün açılmasında daha da önemli bir araç, bugün hemen hemen her eve girmiş olan televizyondur. Önü alınamaz yordamsal gelişmeler karşısında, televizyon izleyicisinin tek yayın kaynağına hapsedilmesi olanağı giderek ortadan kalkmaktadır. Bu da, en alık televizyon izleyicisinin bile, tek yönlü düşünme koşullanmasının sarsılması demektir.

Kısacası, bilimsel ve yordamsal devrim, hem başka bir üretici, hem de başka bir tüketici türü yaratma yolundadır. Bu değişim, belki insanları belli yönlere itmez ama, böyle insanlara kimi yönetim ve baskı ilişkilerinin dayatılmasını güçleştirir. Aydınlanmış bir işçi için, örneğin düşünce özgürlüğünün, bugünkü aydın için taşıdığı önemi kazanması kaçınılmazdır. Kaldı ki, bu yeni koşullarda, düşüncesinde özgür olmayan bir işçi, verimli de olamaz. Onun içindir ki, hem işyerinde hem de genel olarak toplumda, demokrasi, giderek nesnel bir gereksinim durumuna gelecektir.

Bilimsel ve yordamsal devrimin bir anlamı da, işgücü verimliliğinin olağanüstü boyutlarda artmasıdır. Bu verimlilik artışının, toplum için en önemli iki sonucu, bir yandan doğal kaynakların hızla tükenmesi, öte yandan da, işsizliğin önlenemez duruma gelmesidir.

Doğal kaynakların, daha doğrusu, doğanın kendisinin giderek tükenmesi, belirleme düzeneğini (mekanizmasını) anlamak bakımından, güzel bir örnek oluşturmaktadır. Daha çok ve daha nitelikli mal üretmek için işadamları arasında süregelen yarışma, bugün artık dünyamızı tüketecek bir düzeye ulaşmıştır. Çevremiz, hem üretim, hem de tüketim yüzünden, tehdit altındadır. İşin en ilginç yanı, bu tehlikenin, şu veya bu sınıfın değil, insanların tümünün birden karşısına çıkmış olmasıdır. Şimdi bu, bir edilgin belirleme örneğidir. Olumsuzdur ve gücü giderek artmaktadır. Bunun varlığı Yeşil akımları doğurmamıştır; ama bu akımların ne türden kişisel dürtülerle doğduğunu anlamamıza olanak verir. İnsanlık, akıllı davranırsa, bu koşulları görür ve bundan sonra tarihini ona göre yapar. Ama, bunu yapması, hiçbir biçimde "kaçınılmaz" değildir. Ne var ki, insanlar bunu yapmazlarsa, günün birinde, çevre kirlenmesi yüzünden yığınların bir doğal yıkımla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olur. İşte o zaman, edilgin belirleme etkin belirlemeye dönüşmüş demektir. Yıkımın çapı -insanlığı yok etmemek koşuluyla- ne denli geniş olursa, etkin belirleme de o denli güçlü olur. Herkes, sınıfını, devletini, rengini filan bir yana bırakıp, ortak dünyasını kurtarmak için, dayanılmaz bir dürtüyle el ele verir. Bu böyle olursa, üretim güçlerinin esas belirleyici olduğu, yani tarihin bize öğrettiğinin tamamen aksi yönde, bir durum da yaşanmış olur.

Bilimsel ve yordamsal devrimin, toplumsal açıdan çok ilginç bir başka sonucu da, işsizliğin giderek sürekli bir olgu durumuna gel-

mesidir. Başka bir deyişle, üretkenliğin alabildiğine artması işsizliği yapısallaştırmaktadır. Bu sorunun çözümü için, ücretli kesim, doğrudan doğruya etkin bir belirlenmenin baskısı altındadır. Dolayısıyla, sonucu sınıf savaşımı belirleyecektir. Çalışanlar ağır bastığı ölçüde, herkesin iş süresi azalacak, ücretli kesimin tümü, işgücünü yenilemeye ve kendini geliştirmeye daha çok zaman ayırabilecektir. Sermaye sınıfı ağır bastığı ölçüde ise, çalışanlar daha fazla sömürülecek, işsizler de, benliklerini çürüten yaşam koşullarından kurtulamayacaktır.

Özetlemek gerekirse, bilimsel ve yordamsal devrim, insanlığa bir dizi olanak yaratmakta, başta çalışanlar olmak üzere, tüm toplumun daha iyi yetişmiş, daha uyanık olmasına yol açmaktadır. Bu olanakların getirdiği yeni edilgin belirlenmelerin ne biçimde kullanılacağı, geniş yığınların, sınıf savaşımından ne ölçüde etkilenip eyleme itileceklerine bağlıdır. Ancak, üretim güçlerindeki olağanüstü artış doğayı açıkça yok etme noktasına ulaşırsa, o zaman üretim güçleri etkin bir belirleyici durumuna gelecek ve insanlık, doğayı koruyan yeni bir toplumsal düzen için etkin bir savaşıma itilecektir.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bilimsel ve yordamsal devrimin, burada örnek olarak verilen sonuçlardan başka sonuçlar vereceği de unutulmamalıdır. Bir kere, bu devrimin üretim güçlerine kazandırdığı büyük ivme, gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasındaki uzaklığı daha da artırmaktadır. Öte yandan, yoksul dünyanın nüfusu akıl almaz boyutlarda artarken, varlıklıların nüfusu duraklamış durumdadır. Bu çelişkiler de, ağırlığı giderek artan edilgin belirlenmeler yaratacaktır. Bunlar edilgindir, çünkü yordambilgisinin gelişmişlere sağladığı erişilmez üstünlük, üçüncü dünyanın etkin bir biçimde eyleme geçip yazgısını değiştirme olanağını ortadan kaldırmıştır. Ancak, çevre gibi başka bir edilgin belirleme nasıl gelişmiş ülkelerde Yeşil akımlara yol açıtıysa, bu çelişkilerin yarattığı belirlenmeler çerçevesinde, gelişmiş ülkelerde bu kez de Üçüncü Dünya akımlarının doğması beklenebilir.

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde nüfusun giderek yaşlanması, yeni bir etkin belirlemenin kaynağı olacağına benzemektedir. Emeklilik yaşı düşüp ortalama ömür uzadıkça, yaşlılar kesiminin toplum içindeki ağırlığı artacaktır. Yaşlılarda bulunmayan kol gücünün üretimde öneminin azalması, buna karşılık ileri yaşlara dek korunabilen kafa gücünün öneminin yükselmesi, yaşlıların gücünü artıracak başka bir gelişmedir. Bu durumda, en gelişmiş ülkelerde, artan ölçüde bir Yaşlılar eylemiyle karşılaşılması beklenebilir.

Görüldüğü gibi, Marksist belirleme kuramı çerçevesinde, asla, özdevimsel (otomatik) bir kaçınılmazlığa yer yoktur. Üretim güçlerinin durumu, genel olarak, "koşulları" belirtir, yani *edilgin* bir belirleme yaratır. Bize, neyin yapılabileceğini, neyin yapılamayacağını, ya da neyin kolay, neyin güç olacağını gösterir. Yığınları eyleme sürükleyen esas şey ise, sınıf savaşımı, yani üretim ilişkilerinin yarattığı *etkin* belirlemedir. Bunun da şu veya bu sınıf açısından başarılı olup olmayacağını belirleyen şey, hem etkin dürtünün gücü, hem de edilgin koşulların elverişliliğidir. Marksist kuramın üstünlüğü, bize, bu belirlenmelerin en önemlilerini saptama ve az çok tartma

araçlarını vermesi, dolayısıyla da, gerçekleşme olasılığı en yüksek olan öngörülerde bulunma olanağını açmasıdır.

Ancak, bunun için de, aslında her bilimsel kuram için olduğu gibi, Marksist kuramın da bilimsel ilkelere göre kullanılması, yani çözümlenmek istenen somut durumun anlamlı olan bütün somut verilerinin, çözümlene çerçevesine alınması zorunludur. Bu genel bilimsel gereklere uyulursa, Marksizm bize, veri koşullarda insanların tarihlerini, en büyük olasılıkla, ne yönde geliştireceklerini söyler. Bu açıdan da, hâlâ, toplumbilim alanındaki öteki bütün kuramlardan üstündür. Yoksa, elbette ki Marksizm, insanların yerine geçip tarihi onların yerine yapamaz.